

μίαν μόνην ἀρχὴν ἐν τῷ λόγῳ καὶ ἀντιτάξας τὴν πρακτικὴν χρῆσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν θεωρητικὴν.

Τοιοῦτος εἶναι ὁ σκεπτικὸς ἰδανισμὸς τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς νέας Γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ἐκ τούτου ἐπήγαγεν ὡς ἀναπόφευκτος συνέπεια ὅ τε ὑποκειμενικὸς ἰδανισμὸς τοῦ Φίχτου καὶ ὁ ἀπόλυτος ἰδανισμὸς ἢ ὁ πανθεισμὸς τοῦ Σχαλίγγου καὶ τοῦ Ἐγέλου. Ἄλλ' ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκτανθῶμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν συνεπειῶν τοῦ Καντισμοῦ. Ἴσως ὁ ἀμερόληπτος ἱστορικὸς παρατηρήσῃ ποτέ, ὅτι ἡ νέα Γερμανικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τοῦ ἰδανισμοῦ ἀρχίσασα εἰς τὸν ἰδανισμὸν ἔμελλε μετὰ μακρὰν καὶ τολμηρὰν πορείαν ἐξ ἀνάγκης νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ νὰ τελευτήσῃ, καὶ ὅτι ὁ ἰδανισμὸς τοῦ Καντίου ὑπῆρξεν ὁ αἰθροῦς κύκλος, ἐνθὺς τοῦ ὁποῦ ἐξῆλθεν ἄχρι τοῦδε ἡ Γερμανικὴ φιλοσοφία, λαβοῦσα θαυμαστὴν ἀνάπτυξιν ἰδανικὴν, ἀλλὰ μείνασα, ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν πρόοδον καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐφαρμογὴν, ἀγονοῦ καὶ ἀνεπαρκῆς.

Εἶπομεν ὅτι πρὸ τοῦ Καντίου ὁ κορυφαῖος τῆς Σκωτικῆς Σχολῆς Θωμᾶς ὁ Ρεΐδης προσπῆλθε νὰ προσδιορίσῃ τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Ἄς δώσωμεν, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν μας, πλήρη ἐκθεσιν τοῦ συστήματός του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Σύστημα τοῦ Ρεΐδου

Ἄντενεργῶν κατὰ τοῦ ἐμπειρισμοῦ τοῦ Λωκίου, ὁ Ρεΐδης πρὸ τοῦ Καντίου ἀνέβη εἰς τὸ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως· ἀλλὰ δυνάμεθα ἐκ προοιμίων νὰ διασχυρισθῶμεν ὅτι δὲν κατώρθωσεν οὔτε ν' ἀποσυνθέσῃ τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἰς ὅλα τὰ ἐξ ὧν συνίσταται μέρη, οὔτε νὰ προσδιορίσῃ ταῦτα ἀκριβῶς, οὔτε νὰ τὰ ἀναγάγῃ καὶ τακτοποιήσῃ κατὰ τὴν φυσικὴν καὶ λογικὴν αὐτῶν τάξιν· ὅθεν αἱ ἀπκριθιμῆσεις αὐτοῦ ἔμειναν ἀόριστοι, συγκεχυμέναι καὶ ἀτελεῖς.

Κύριος σκοπὸς τοῦ Ρεΐδου ὑπῆρξε τὸ νὰ καταπαλεμῆσῃ τὸν σκεπτικισμὸν δι' αὐτῆς τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου, ἐξ ἧς εἶχε γεννηθῆ, τούτέστι, διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐπαγωγῆς. Πρὸς τοῦτο ἤρχισε τὴν

ζήτησίν του από τοῦ ἀπλουστέρου στοιχείου τῆς γνώσεως, ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως, καὶ μεταξύ τῶν αἰσθήσεων τῆς ἀπλουστέρας, τοῦτέστιν, ἀπὸ ἐκείνης τὸ ἀντικείμενον τῆς ὁποίας ὀλιγώτερον δύναται νὰ συγχυθῆ με ἐκεῖνα τῶν ἄλλων τοιαύτη εἶναι ἡ ὁσφρησις. Ἐν δὲ τῇ πρώτῃ ταύτῃ αἰσθήσει εὑρε· α· πίστιν ἀκαταμάχητον εἰς τὴν αἰσθησιν, εἴτε ἐνεστῶσαν εἴτε παρελθούσαν· ἡ πίστις αὕτη εἶναι γινόμενον πρῶτον καὶ ἀνεξήγητον· β· σύγχρονον μετὴν πίστιν εἰς τὴν αἰσθησιν, καὶ ἀναγκαίαν καὶ ἀναπόφευκτον εὑρε τὴν σύλληψιν τοῦ αἰσθανομένου ἐγὼ διακρινομένου ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις, ταυτιζομένου πρὸς ἑαυτὸ, ἀλλ' ἀποκαλυπτομένου διὰ τῶν αἰσθήσεων καθότι ὑπάρχει σχέσις μεταξύ τοῦ ἐγὼ καὶ τῆς αἰσθήσεως, καὶ τοῦ πρώτου τῶν δύο ὄρων δοθέντος, ἀνακαλύπτομεν καὶ αὐτὴν τὴν σχέσιν καὶ τὸν ἕτερον γ· πίστιν εἰς τι ἐξωτερικόν, διαρκές, ἀνεξάρτητον τοῦ ἡμετέρου ἐγὼ καὶ παράγον τὴν αἰσθησιν· καθότι αἱ αἰσθηταὶ ποιότητες εἶναι τόσαι καὶ τόσον ποικίλαι, ὥστε, ἐάν ἡ φύσις δὲν μᾶς ἐδίδασκε νὰ τὰς ἀποδίδωμεν εἰς τι ὑποκείμενον, ἡ ἀπόδοσις αὕτη ἤθελεν εἶσθαι ἔργον ἀπειρον καὶ ἀπείρως δύσκολον καὶ ἀνισόν· ὥστε ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν αὐτόματον ταύτην πίστιν· Τοιαῦτα εἶναι τὰ τρία πρῶτα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὁ Πείδη ἀνακαλύπτει εἰς τὴν πρώτην καὶ ἀπλουστέραν τῶν αἰσθήσεων. Αἱ, περὶ ὧν ὁ λόγος, πίστεις καὶ σχέσεις δὲν εἶναι ἀποτελέσματα οὔτε τῆς ἀγωγῆς, οὔτε τῆς πείρας, οὔτε οὐδεμιᾶς ἄλλης νοητικῆς ἀρχῆς, ἀλλ' εἶναι πρῶται καὶ συστατικαὶ τῆς φύσεως ἡμῶν ἀρχαί. Καὶ ἡ ἀπόδειξις εἶναι ὅτι, ἐάν δὲν παραδεχθῶμεν τὰς ἀρχὰς ταύτας, οὐδέποτε θέλομεν δυνηθῆ νὰ ἀποδείξωμεν δι' ἄλλης ὁδοῦ τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Καὶ ὅμως ἡ εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου πίστις εἶναι ἀνεξάλειπτος καὶ ἀνεκρίζωτος ἀπὸ τὸν νοῦν μας, οὐχ' ἦττον ἐκείνης τὴν ὁποίαν ἔχομεν εἰς τὰς ἡμετέρας αἰσθήσεις καὶ εἰς τὴν ὑπαρξίν μας. Πρέπει λοιπὸν ἐξ ἀνάγκης νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ δόξαι αὗται εἶναι πρωταρχικὰ τῆς συστάσεώς μας στοιχεῖα· διότι ἐξ ἴσου ἀνεξήγητοι εἶναι ἡ αἰσθησις καὶ ἡ ἀντίληψις τῶν ἐκτὸς ἀφ' ἑνός, καὶ ἡ εἰς τὸ ἐγὼ πίστις ἀφ' ἑτέρου· εἶναι τρόπον τινὰ αἱ τρεῖς πράξεις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ δράματος, ὧν ἡ πρώτη μόνη οὐσα ὁρατὴ μᾶς ἀναγκάζει νὰ πιστεύωμεν καὶ εἰς τὰς ἄλλας δύο.

Καὶ καθὼς πιστεύομεν εἰς τὴν ἐνεστῶσαν ὑπαρξίν τινος ἀντικειμένου μαρτυρουμένην ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως, καὶ εἰς τὴν παρεληλυθῆ ὑπαρξίν ἀντικειμένου τινὸς μαρτυρουμένην ὑπὸ τῆς μνήμης, οὕτω, δυνάμει ἄλλης ἀρχῆς τῆς ἡμετέρας φύσεως, πιστεύομεν εἰς τὴν μέλλουσαν ὑπαρξίν φαινομένου τινός, ὅταν μᾶς παρουσιάζηται ἕτερον

φαινόμενον, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶδομεν τὸ πρῶτον σταθερῶς συνδεδεμένον. Εἶναι καὶ αὕτη ἀρχὴ πρώτη καὶ ἀνεξήγητος· καθότι ἡ πίστις εἰς τὴν σταθερότητα τῶν νόμων τῆς φύσεως δὲν πηγάζει ἀπὸ τὸν λόγον, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον αὐτόματος πρόγνωσις τῶν ἐργασιῶν τῆς, δὲν εἶναι ἀπλή σύλληψις ἰδεῶν, ἀλλὰ πίστις ἐφ' ἧς στηρίζεται πᾶς συλλογισμὸς κατ' ἀναλογίαν ἢ κατ' ἐπαγωγὴν, καὶ ἧτις δι' αὐτὸ τοῦτο ἠδύνατο νὰ ἐπονομασθῇ ἀρχὴ ἐπαγωγῆς. Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης πηγάζει τὸ αξίωμα ὅτι τὰ ὁμοειδῆ ἀποτελέσματα γεννῶνται ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. Ὁ ἀθάνατος κώδικς τῆς ἐπαγωγῆς, λέγει ὁ Ῥεϊδης, εἶναι τὸ Νέον Ὅργανον τοῦ Βάκωνος, τὸ ὁποῖον δικαίω τῷ λόγῳ ἠδύνατο νὰ ἐπονομασθῇ ἡ γραμματικὴ τῆς διαλέκτου τῆς φύσεως. Τὸ δὲ λαμπρότερον παράδειγμα τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ κώδικος τούτου ἔχομεν ἐν τῷ Γ'. βιβλίῳ τοῦ Περι Ἀρχῶν τοῦ Νεύτωνος.—Εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην δύνανται νὰ προστεθῶσι καὶ ἄλλαι δύο, τὰς ὁποίας ὁ Ῥεϊδης ὀνομάζει ἀρχὴν φιλαληθείας καὶ ἀρχὴν εὐπιστίας ἀλλ' αἱ ὁποῖαι εἶναι μᾶλλον κλίσεις καὶ διαθέσεις, ἢ μὲν πρώτη εἰς τὸ ἀληθεύειν, ἢ εἰς τὸ ἐκφράζειν πιστῶς διὰ τῆς φωνῆς τὰς ἐντὸς ἡμῶν ιδέας καὶ αἰσθήματα, ἢ δὲ ἄλλη εἰς τὸ νὰ πιστεύωμεν ὡς ἀληθῆ ὅσα μᾶς λέγονται ὑπὸ τῶν ἄλλων.

Τοιοῦτον εἶναι ἐν περιλήψει τὸ πρῶτον τοῦ Ῥεϊδου Δοκίμιον. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ (Κεφ. Β'.) συγκεφαλαιῶσθε τὰς πρώτας καὶ ἀναποδείκτους ἀρχὰς εἰς τὰς ἐξῆς: α'. πίστιν εἰς τὸ ἀψευδὲς τῶν νοηματικῶν μᾶς δυνάμεων (αἵτινες κκλοῦνται αἰσθήσεις, μνήμη, σκέψις κτλ.). β'. πίστιν εἰς τὴν ἐνότητα καὶ ταυτότητα τοῦ ἐγώ. γ'. πίστιν εἰς τὴν ὑπαρξὶν ἐξωτερικῶν ὑποκειμένων. δ'. πίστιν εἰς τὰς ἀληθείας ὅσας παραδέχεται ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος, οὔτινος ἡ καθολικὴ συναίνεσις ἀποκαλύπτεται κυρίως ἐν τῇ συστάσει τῶν διαλέκτων. ε'. πίστιν εἰς τὴν φωνητικὴν τῶν ὁμοίων μᾶς ἐπὶ ἐλλόγου κριτικῆς στηροζομένη. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀρχῶν τούτων παρατηροῦμεν ὅτι μόνη ἡ δ'. δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὰς ἐν τῷ πρώτῳ Δοκίμῳ ἀναποδείκτους.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς ιδέας τῆς ὑποστάσεως, ἧτις ἀποκαλύπτεται εἰς ἡμᾶς μετὰ τῆς πρώτης καὶ ἀπλουστεράς τῶν αἰσθήσεων, εἶναι καὶ ἄλλα ἔννοιαι ἀναφερόμενα εἰς τὴν ὕλην, αἵτινες, δὲν ἐξάγονται μόνον ἐκ τῆς μαρτυρίας τῶν αἰσθήσεων, καὶ ἐπομένως πρέπει ν' ἀποδοθῶσι καὶ εἰς ἄλλην πηγὴν. Τοιαῦται εἶναι, ὡς ἐπὶ παράδειγματος, αἱ ἐξῆς: ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ἐπ' ἀπερον δαρετὴ, ὅτι ἀδύνατον εἶνε δύο σώματα νὰ κατέχωσι συγχρόνως τὸν αὐτὸν τόπον, ἐν καὶ τὸ αὐτὸ νὰ ἴηαι ταυτόχρονως εἰς δύο φέρους τόπους, ἢ νὰ κινήται χωρὶς νὰ διέλθῃ δι' ὅλων τῶν διαμέσων σημείων· διότι πᾶσαι αἱ ἀλήθειαι

αὐταὶ εἶναι ἀναγκαῖαι καὶ ἐπομένως δὲν προέρχονται ἐκ τῶν αἰσθήσεων, αἵτινες μαρτυροῦσι τὸ ὄχι, ἀλλ' ὄχι ὅτι ἀναγκαιῶς πρέπει νὰ ἦναι.

Καὶ ἄλλη τις ἔννοια διεγείρεται ἐν ἡμῖν μετὰ τῆς ἰδέας τῆς ὕλης, ὁ τόπος. Δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν οὐδεμίαν τῶν πρώτων ποιότητων τῶν σωμάτων χωρὶς νὰ μᾶς παρουσιαζῆται ἐνταυτῷ ὁ τόπος ὡς ἀναγκαῖον αὐτῶν ἐπακολουθήμα· καθότι δὲν ὑπάρχει οὔτε ἔκτασις, οὔτε κίνησις, οὔτε σχῆμα οὔτε διαιρέσις, οὔτε σύμφυσις (cohesion) μερῶν, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ τόπος. Δύο δὲ εἶναι αἱ αἰσθήσεις αἱ παράγουσαι ἐν ἡμῖν τὴν ἔννοιαν τοῦ τόπου, ἡ ὄρασις καὶ ἡ ἀφή. Ἄλλ' ἅμα εἰσαχθῆ ἡ ἰδέα αὕτη εἰς τὸ πνεῦμα, γίνεται ἀνεξάρτητος τῆς ἰδέας τοῦ σώματος, διαμένουσα ἐν αὐτῷ καὶ ἀφ' οὗ ἀπομακρυνθῶσι τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα τὴν εἰσήγαγον· διότι δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν χωρὶς ἄτοπον ὅτι σώμα τι μηδενούται, ἀλλ' ὄχι ὅτι μηδενούται καὶ ὁ τόπος ὁ ὁποῖος τὸ περιεῖχε· τόσον δὲ οὗτος συνέχεται μὲ τὸ κενὸν ἢ μὲ τὴν ἀπουσίαν παντὸς πράγματος, ὥστε δὲν φαίνεται ἐπιδεκτικὸς οὔτε μηδενώσεως, οὔτε δημιουργίας. Καὶ ὄχι μόνον ὁ τόπος διαμένει εἰς τὸ πνεῦμα καὶ μετὰ τὴν ἐπιτιθεμένην μηδένωσιν ὄλων τῶν ἀντικειμένων, ὅσα μᾶς ἔκαμαν νὰ τὸν συλλάβωμεν, ἀλλὰ μάλιστα αὐξάνει μέχρι τοῦ ἀπεράντου, καθότι δὲν δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν εἰς αὐτὸν πέρατα οὔτε κατ' ἔκτασιν οὔτε κατὰ διάρκειαν ὅθεν καλεῖται ἀπέραντος, αἰδίος, ἀκίνητος, ἀφθαρτος· ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ αἰδίον, τὸ ἀπέραντον καὶ τὸ ἀκίνητον τοῦ κενοῦ, καὶ δύναται εἰς αὐτὸν νὰ ἐφαρμοσθῆ ὅτι οἱ ἐκ τοῦ περιπάτου ἔλεγον περὶ τῆς κατ' αὐτοὺς πρώτης ὕλης, ὅτι εἶναι πᾶν ὅτι εἶναι δυνάμει καὶ ὄχι ἐνεργείᾳ. Ὅταν σκοπῶμεν τὰ περιορισμένα καὶ ἐσχηματισμένα μέρη τοῦ τόπου, τίποτε δὲν εἶναι τόσον εὐληπτον, καὶ περὶ οὐδενὸς πράγματος δυνάμεθα νὰ συλλογιζώμεθα τόσον σαφῶς καὶ ἐκτεταμένως. Ἡ ἔκτασις καὶ τὸ σχῆμα, αἵτινα δὲν εἶναι εἰμὴ περιορισμένα μέρη τοῦ τόπου, εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς Γεωμετρίας καὶ οὐδεμίᾳ ἐπιστήμῃ παρέχει τόσον εὐρὸν καὶ ἀσφαλὲς στάδιον εἰς τὸν λογισμὸν. Ἄλλ' ἐὰν προσπαθῆσωμεν νὰ συλλάβωμεν τὴν ὁλότητα τοῦ τόπου καὶ νὰ ἀναβῶμεν εἰς τὴν ἀρχὴν του, χαλνόμεθα ἐντὸς αὐτῶν τῶν ζητήσεών μας. Καὶ αἱ περὶ τούτου ὑψηλαὶ θεωρίαι τῶν μεγαλητέρων φιλοσόφων δι' αὐτῆς τῆς διαφορᾶς τῶν ἐξαγομένων οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύουσιν εἰμὴ ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα μυωπάζει ὡς πρὸς τὸ ὕψος τοιούτων ἀντικειμένων. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ περὶ τοῦ τόπου θεωρία τοῦ Πλείδου¹⁾.

1) Δοκίμ. Γ' κεφ. ιθ'

Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὸν χρόνον, παρατηρεῖ οὗτος (1) ὅτι δὲν δύναμεθα νὰ συλλάβωμεν παρελθόν τι χωρὶς νὰ συλλάβωμεν ἐνταυτῷ καὶ τινα διάρκειαν μεταξύ τῆς παρούσης στιγμῆς καὶ ἐκείνης καθ' ἣν ἀντελήφθημεν αὐτοῦ. Ἡ μνήμη ἐμπλέκει τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν πίστιν παρελθούσης τινὸς διαρκείας. Ἄμα τεθῆ εἰς ἐνέργειαν ἡ μνήμη, ἀποκτῶμεν συγχρόνως καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς διαρκείας καὶ τὴν πεποίθησιν ὅτι πραγματικῶς ὑπάρχει, ἐπειδὴ αὐταὶ εἶναι ἀναπόφευκτοι ἀπαγορεύσεις πάσης μνημονικῆς πράξεως.

Καὶ καθὼς ἡ ἔκτασις τῶν σωμάτων, τῆς ὁποίας ἀντιλαμβάνομεθα διὰ τῶν αἰσθήσεων, ὑπαγορεύει ἀναγκαιῶς τὴν ἔννοιαν τόπου μένοντος ἀκινήτου, ἐν ᾧ τὰ ἐν αὐτῷ σώματα κινουῦνται καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, οὕτως ἡ μερικὴ διάρκεια τῶν συμβάντων ὅσα ἀνακαλοῦμεν διὰ τῆς μνήμης, ὑπαγορεύει ἀναγκαιῶς τὴν ἔννοιαν διαρκείας, ἣτις ἤθελε διέλθει ὁμοιομόρφως, καὶ ἂν δὲν ἐπληροῦτο ὑπ' οὐδενοῦ συμβεβηκότος. Καὶ καθὼς ἡ ἔκτασις ὑποθέτει ἀνγκαιῶς τὸν τόπον οὕτως ἡ διάρκεια τὸν χρόνον. Οὐδὲν βεβαιότερον τούτου καὶ ἡμῶς, ἐν ᾧ ἡ ἔκτασις καὶ ἡ διάρκεια εἶναι τὰ οἰκειότερα καὶ σαφέστερα ἀντικείμενα τοῦ νοῦς μας, ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος εἶναι δύο μυστήρια, τὰ ὁποῖα τὸν καταθλίβουσι. Καὶ καθὼς πρέπει νὰ ὑπάρχη τόπος ὅπουδῆποτε ὑπάρχει ἢ δύναται νὰ ὑπάρχη τι ἐκτεταμένον, οὕτω πρέπει νὰ ὑπάρχη χρόνος ὅπουδῆποτε διαρκεῖ ἢ δύναται νὰ διαρκέσῃ, καὶ οὔτε διὰ τῆς φαντασίας ἠδυνάμεθα νὰ θέσωμεν ὄρια εἰς τὸν τόπον εἰς τὸν χρόνον, καθότι ἀμφότεροι ἐκφεύγουσι πάντα περιορισμὸν γινόμενοι ὁ μὲν ἀπέραντος, ὁ δὲ ἀίδιος. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τόπου καὶ χρόνου.

Μεταβαίνων δὲ εἰς τὴν δύναμιν τοῦ κρίνειν (α) ἀναγνωρίζει ὁ Ρεϊδης ὅτι ὑπάρχουσι δύο εἶδη κρίσεων· αἱ ἐνορατικαὶ (intuitifs)· καὶ αἱ στηριζόμεναι ἐπ' ἄλλων ἀποδείξεων ἢ βεβαιωτικαὶ (deductifs). Αἱ πρῶται δὲν ἐξάγονται ἐκ τινος ἄλλης προτάσεως, καὶ ἐν ταῖς ἐπιστήμασι καλοῦνται ἀξιώματα· ὀνομάζονται προσέτι καὶ ἀρχαὶ πρῶται, ἀρχαὶ τοῦ κοινοῦ νοῦς, γινόμενα πρῶτα, κοιναὶ ἔννοιαι. Καὶ ἐὰν ἡ δύναμις τοῦ συλλογίζεσθαι ἦναι τέχνη ἀπαιτούσα χρόνον καὶ τριβὴν, ἡ δύναμις τοῦ κρίνειν ἐπὶ τῶν οἰκοθεν ἐναργῶν προτάσεων εἶναι φυσικὴ δύναμις, ὡς λ.χ. ἡ τῆς καταπόσεως. Ἐὰν δὲ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχουσιν ἀρχαὶ δι' ἑαυτῶν ἐναργεῖς, πρέπει νὰ ἀρνηθῶμεν καὶ τὴν δύναμιν τοῦ συλλογίζεσθαι, διότι χωρὶς ἀρχῶν ὁ συλλογισμὸς εἶναι ἀδύνατος. Τὸ δυσκολώτερον εἶναι νὰ τὰς ἀνακαλύ-

1) Δοκίμ. Γ'. κεφ γ'.

ζ'. ὅτι τελευταῖον ἔπεσεν εἰς φανεράν ἀντίφασιν, ἀναγνωρίσας φωμεν καὶ προσδιορίσωμεν. Οἱ μὲν ἐκ τοῦ περιπάτου φέγονται ὡς παρδεχθέντες πολλὰς τοιαύτας πέραν τοῦ δέοντος. Ὁ δὲ Καρτέσιος ἠθέλησε νὰ ἐξαγάγῃ τὸ πᾶν ἐκ τῆς νοήσεως καὶ νὰ ἀποδείξῃ δι' ἐπιχερημάτων τὴν ὑπαρξὴν τῶν αἰσθητῶν. Ὁ Μαλεβράγγης, ὁ Ἀρνόλδος, καὶ ὁ Λώκιος τὸν ἠκολούθησαν ἀλλ' ὁ τελευταῖος παρημέλησε τὰς πρώτας ἀρχάς· ὁ δὲ Βερκελέυος καὶ ὁ Χιούμης προέβησαν μέχρι τοῦ νὰ ἀρνηθῶσι τὴν ὑπαρξὴν καὶ αὐτῶν τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων. Ἡμεῖς δὲ, λέγει ὁ Ρεΐδης, ἀξ' ἰδῶμεν α'. ἐὰν ἔχωμέν τι κριτήριον πρὸς ἀνακάλυψιν τῶν ἀρχῶν· καὶ β'. ποῖαι καὶ πόσαι εἶναι αὗται. Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον προσπαθεῖ νὰ προσδιορίσῃ τὸ κριτήριον τοῦτο δ' α' τῶν ἐξῆς παρατηρήσεων.

α'. Εἶναι βέβαιον καὶ δύναται νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι πᾶσα διὰ συλλογισμοῦ ἀποκτωμένη γνώσις στηρίζεται ἐπὶ ἀρχῶν πρώτων. Ἄνευ πρῶτων ἀρχῶν οὔτε ὁ ἀναλυτικὸς λογισμὸς ἠθέλεν ἔχει τέλος, οὔτε ὁ συνθετικὸς ἀρχήν.

β'. Ὑπάρχουσιν ἀρχαὶ πρῶται ἀγούσαι εἰς συνεπείας βεβαίας, καὶ ἄλλαι μόνον εἰς πιθανάς, ἀλλὰ μᾶλλον ἢ ἥττον, καθ' ὅλους τοὺς βαθμούς, οἵτινες διαχωρίζουσι τὴν ἀνωτέραν πιθανότητα ἀπὸ τῆς ἀσθενεστέρας. Ὁ ἐλάχιστος βαθμὸς τῆς πιθανότητος ἔχει τὰς πρώτας ἀρχάς του ὡς ἡ ἀπίλυτος βεβαιότης.

γ'. Ἦθελε συντείνειν τὰ μέγιστα εἰς τὴν μονιμότητα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ εἰς τὴν περαιτέρω πρόοδον αὐτῆς, ἐὰν ἀνεκαλύπτοντο καὶ διεφωτίζοντο ὁλοκλήρως αἱ ἀρχαί, ἐφ' ὧν ἕκαστον τῶν μερῶν αὐτῆς ἐπερίδεται. Τοῦτο ἐγινε ἀπὸ δ' οὐκίλων καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν εἰς τὰ μαθηματικά, καὶ διὰ τοῦτο δὲν βλέπομεν εἰς αὐτὰ οὔτε αἰρέσεις οὔτε συστήματα. Ἐγινε προσέτι καὶ εἰς τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Νεύτωνος, ὅστις τὰς ἀρχάς τοῦ Βάκωνος ἀνήγαγεν εἰς τρία ἢ τέσσαρα ἀξιώματα ἐπονομασθέντα ὑπ' αὐτοῦ *regulae philosophandi*, καὶ περιπλέον τὰς ἐφήρμοσε λίαν ἐπιτυχῶς, κατασκευάσας τὴν ὀπτικήν. Πᾶν σύστημα συνίσταται ἐκ τινῶν ἀξιωμάτων, ὀρισμῶν καὶ ἐξαγωγῶν. Τιθεμένων δὲ τῶν ἀξιωμάτων, ἤτοι τῶν ἀρχῶν, διὰ τοὺς ὀρισμούς εἶναι πολὺ ὠφέλιμον νὰ προσδιορίσωμεν τὴν σημασίαν τῶν λέξεων, τὰς ὁποίας μεταχειρίζομεθα, καὶ δ' α' τὰς ἐξαγωγὰς ἀρκεῖ νὰ τηρῶμεν ἀκριβῶς τοὺς κανόνας τῆς λογικῆς.

δ'. Ἡ φύσις ἔδωκεν εἰς πάντας τοὺς λογικὰς ἀνθρώπους τὰ μέσα, δι' ὧν δύνανται νὰ συμφωνῶσι καὶ νὰ ἐννοῶσιν ἀλλήλους, ὅταν

τύχη νὰ διαφωνῶσι περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν καθότι α'. πᾶς ἄνθρωπος εἶναι ἀρμόδιος δικαστῆς τῶν ἀμφισβητήσεων, αἵτινες δύνανται ν' ἀναφύωνται περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν, καὶ ἐπομένως πολὺ δύσκολον νὰ ἐπιβάλλῃ τις τὰς περὶ τούτου δοξασίας του εἰς τοὺς περισσοτέρους· β'. αἱ κατὰ τῶν πρώτων ἀρχῶν δόξαι διαστέλλονται τῶν ἄλλων ἀποπλανήσεων, καθόσον οὐ μόνον εἶναι ψευδεῖς ἀλλὰ καὶ ἀτοποι καὶ κατὰ τοῦ ἀτόπου, εἴτε ἐν τῇ θεωρίᾳ, εἴτε ἐν τῇ πράξει, ἡ φύσις μᾶς ἔδωκε τὸ ὄπλον τοῦ σκωμματος, τὸ ὅποτον ἰδίως προωρίσθη, ὡς φαίνεται, νὰ προσβάλλῃ καὶ ὅπου δὲν φθάσῃ ὁ λογισμὸς· παράδειγμα τούτου ἔχομεν εἰς τὸν Λουκιανόν, εἰς τὸν Σουίφτην καὶ εἰς τὸν Βολταῖρον· γ'. βολονότι αἱ πρώται ἀρχαί, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν, δὲν ἐπιδέχονται τὴν ἀμεσον καὶ εὐθεῖαν ἀπόδειξιν, εἶναι ὁμῶς ἔμμεσοι λογισμοί, διὰ τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ποῖαι ἐξ αὐτῶν ἔχουσι τινάτι τοιοῦτον χαρακτῆρα καὶ ποῖαι μόνον κατὰ τὸ φαινόμενον. Ἰδοῦ τινὰ τῶν πλαγίων τούτων μέσων καὶ πρώτον τὸ ἐκ προσώπου (ad hominem) ἐπιχείρημα, δι' οὗ ἀποδεικνύομεν εἰς τὸν ἀρνούμενον πρώτην τινὰ ἀρχὴν ὅτι περὶδέχεται ἄλλην ἔχουσαν τὸ αὐτὸ κῆρος· δεύτερον εἶναι ἡ εἰς ἀτοπον ἀπαγωγή· τρίτον εἶναι ἡ ὁμόφωνος συγκρίσεις ὅλων τῶν ἐποχῶν, ὅλων τῶν λαῶν, τῶν σοφῶν καὶ τῶν ἀπαιδεύτων. Εἶναι περιπλέον γινῶμαι τινές, ὧν ἡ καθολικότης ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν ὅλων τῶν διαλέκτων καὶ ἐπειδὴ αὐταὶ εἶναι ἡ ἐκφρασις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, καὶ ἡ πιστοτέρη εἰκὼν τῶν ἡμετέρων διανοημάτων, δυνάμεθα ἐκ τοῦ ἀπογράφου νὰ συμπεράνωμεν ἀσφαλῶς περὶ τοῦ πρωτοτύπου. Εἰς ταῦτα δὲ προστίθενται, ὡς ἕτερον μέσον, ἐκεῖναι αἱ δόξαι, αἵτινες, φανερόντων τὸσον ἐνώρως ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι, ὥστε ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν ἀγωγήν ἢ εἰς τὸν λογισμὸν, καὶ ἐπομένως δικαίω τῷ λόγῳ κατατάσσονται εἰς τὰς πρώτας ἀρχάς. Τελευταῖον, ὅταν εὐρίσκωμεν γνώμην τινὰ τὸσον ἀναγκασίαν εἰς τὴν τοῦ βίου διεύθυνσιν ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν παραιτήσωμεν χωρὶς νὰ ὑποπέσωμεν εἰς πολλὰ ἀτοπα κατὰ τὴν θεωρίαν ἢ κατὰ τὴν πρακτικὴν, εἰς δὲν ἀνάγκηται εἰς ἄλλην, δυνάμεθα ἀφόβως νὰ τὴν κατατάξωμεν μεταξύ τῶν πρώτων ἀρχῶν.

Θέσας τὰς περὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν γενικὰς ταύτας προτάσεις, διαστέλλει ὁ Ρεϊδης πάσας τὰς ἀληθείας, εἴτε πρώτας καὶ οἰκοθεν ἐναργεῖς, εἴτε ἐξαγομένας, εἰς δύο τάξεις, ταυτέστιν εἰς ἀναγκασίας καὶ ἀναλλοιώτους ἀληθείας, ὧν τὸ ἐναντίον εἶναι ἀδύνατον, καὶ εἰς ἀληθείας ἐνδεχομένας καὶ ἐφημέρους, ἐξαρτωμένας ἐκ τῆς θελήσεως καὶ τοῦ αὐθαιρέτου, αἵτινες ἔλαβον ἀρχὴν καὶ δύνανται νὰ λάβωσι τέλος. Μὲ ταύτην δὲ τὴν διαστολὴν συμπίπτει ἡ συνηθὺς γινομένη

μεταξύ τῶν ἀφηρημένων ἀληθειῶν καὶ τῶν πραγματικῶν, διότι αἱ ἀφηρημέναι εἶναι σχεδὸν πᾶσαι ἀναγκαῖαι.

Τούτου τεθέντος, πρέπει νὰ ὑπάρχωσι πρῶται ἀρχαὶ καὶ ὡς πρὸς τὰς ἐνδεχομένας ἀληθείας καὶ ὡς πρὸς τὰς ἀναγκαῖας.

Αἱ περὶ τῶν ἐνδεχομένων πρῶται ἀρχαὶ εἶναι, κατὰ τὸν Πείδην, αἱ ἐπόμεναι·

α'. Πᾶν ὅ,τι μαρτυρεῖται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, ἢ ὑπὸ τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως, ὑπάρχει πραγματικῶς. Ἡ συνείδησις εἶναι εἰδικὴ ἐργασία τοῦ νοῦς ἀνεπίδεκτος λογικοῦ ὀρισμοῦ. Τὸ ἀψευδὲς τῆς μαρτυρίας τῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ μόνη ἀρχὴ τοῦ κοινοῦ νοῦς, τὴν ὁποίαν δὲν διεφιλονείκησαν οὔτε οἱ πλέον ἀτρόμητοι σκεπτικοί, ὡς ὁ Χιούμης. Εἶναι δὲ αὕτη πρώτη, ἀνεξήγητος, καὶ μὴ ἀναγομένη· καὶ ἐὰν δὲν παράγῃ ὅλα τὰ ἀποτελέσματα τῆς, τοῦτο συμβαίνει διότι οἱ περισσότεροι τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι ἐπιδεκτικοὶ σκέψεως.

β'. Δευτέρα ἀρχὴ εἶναι ἐκείνη, δυνάμει τῆς ὁποίας ἀνγνωρίζω ὅτι τὰ ὁποῖα συναισθάνομαι διανοήματα ἀνήκουν εἰς τι—ὄν, τὸ ὁποῖον ὀνομάζω τὸ πνεῦμά μου, τὸ πρόσωπόν μου, τὸ ἐγώ. Πᾶσαι αἱ γλώσσαι ἔχουσι ῥήματα προσωπικὰ πρὸς δῆλωσιν τούτων τῶν ἐργασιῶν τοῦ νοῦς.

γ'. Τρίτη ἀρχὴ ὅσα μοι ἀνακαλεῖ διακεκριμένως ἡ μνήμη συνέβησαν πραγματικῶς. Οὐδεμία ἀρχὴ τόσον ἐναργῶς χαρακτηρίζεται ὡς πρώτη, καὶ διὰ τοῦτο οὐδεὶς ἤξιώσε νὰ τὴν ἀποδείξῃ, καὶ ὅμως οὐδεὶς περὶ αὐτῆς ἀμφισβᾶλλει.

δ'. Εἴμεθα βέβαιοι περὶ τῆς προσωπικῆς ἡμῶν ταυτότητος καὶ περὶ τῆς συνεχείας τῆς ὑπάρξεώς μας ἀπὸ τὴν πλέον ἀπομεμακρυσμένην ἐποχὴν τὴν ὁποίαν ἐνθυμούμεθα.

ε'. Τὰ ἀντικείμενα, τῶν ὁποίων ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν αἰσθήσεων, ὑπάρχουσι πραγματικῶς, καὶ εἶναι οἷα τὰ αἰσθανόμεθα· ὅλα αἱ πλάναι τοῦ Βαρκελεύου καὶ τοῦ Χιούμη προήλθον ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἐπρόσεξαν εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην. Πάντες οἱ κατὰ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὕλικου κόσμου λογισμοὶ τῶν ἐπήγασαν ἀπὸ τὴν ἰδέαν ὅτι δὲν ἀντιλαμβανόμεθα τῶν ὕλικῶν ἀντικειμένων καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ τῶν εἰς τὸ ἡμέτερον πνεῦμα παρουσιαζομένων ἰδεῶν καὶ εἰκόνων αὐτῶν.

ς'. Ἐνεργοῦμεν βαθμὸν τινα δυνάμεως ἐπὶ τῶν πράξεών μας καὶ ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς θελήσεώς μας. Ἡ ἰδέα τῆς δυνάμεως δὲν προσγίνεται οὔτε ἐκ τῶν αἰσθήσεων, οὔτε ἐκ τῆς συνειδήσεως. Ἡ πεποίθησις αὕτη ἐνυπάρχει εἰς πᾶσαν πράξιν τῆς θελήσεώς μας, εἰς πᾶσαν διάσκεψιν, εἰς τὴν παρεπομένην ἀπόφασιν, εἰς τὴν αἰτίασιν (imputation), εἰς τὴν συμβουλήν, εἰς τὴν δέσιν κτλ.

ζ'. Αἱ φυσικαὶ δυνάμεις διὰ τῶν ὁποίων διακρινόμεν τὴν ἀλή-

θειαν ἀπὸ τὴν πλάνην, δὲν εἶναι ἀπατηλαί. Πᾶσα ἀπόδειξις τούτου ἤθελε προϋποθέτει αὐτὴν ταύτην τὴν ἀλήθειαν. Εἶναι δὲ αὕτη ἀρχὴ ἐνεργοῦσα καὶ παράγουσα τὸ ἀποτελέσματ' αὐτῆς εἰς τοὺς πλειότερους τῶν ἀνθρώπων χωρὶς νὰ τὸ παρατηρῶσι καὶ νὰ τὸ συλλογίζωνται. Καὶ οὗτος εἶναι εἰς ἐκ τῶν χαρακτήρων τῶν πλειότερων ἀρχῶν, ὅτι τὸ κῦρος αὐτῶν εἶναι μαλλον ἀδιαφιλονείκητον ἐπὶ πάσης μερικῆς περιπτώσεως παρ' ὅταν ἐκφέρωνται διὰ τινος γενικῆς προτάσεως.

η'. Οἱ ὅμοιοι μας εἶναι πλάσματα ζῶντα καὶ νοοῦντα ὡς ἡμεῖς. Ἡ πίστις αὕτη παρατηρεῖται εἰς τὰ νήπια πρὶν τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἡλικίας των τὴν ἔχομεν δὲ ὡς ἐκ τῶν αἰσθήσεων καὶ πρὶν ἀναπτυχθῆ ὁ λόγος.

θ'. Εἶδη τινὰ τοῦ προσώπου καὶ ἤχοι τινὲς τῆς φωνῆς καὶ νεύματα τινὰ ἐμφαίνουσι νοήματα τινὰ καὶ διαθέσεις τοῦ πνεύματος. Δὲν δύναται δὲ τοῦτο νὰ ἦναι ἐξαγόμενον τῆς πείρας, διότι τὰ ἀποτελέσματά που παρατηροῦμεν εἰς τὰ νήπια λίαν ἐνώρως, καὶ εἶναι τρόπον τινὰ ἰδιαίτερα τις αἰσθῆσις, δι' ἧς ἀναβαίνομεν ἀπὸ τοῦ σημείου εἰς τὸ σημακινόμενον, χωρὶς νὰ βλέπωμεν τοῦτο, καὶ διὰ μόνης τῆς δυνάμεως τῶν συστατικῶν τῆς δ.ανοίας μας νόμων.

ι'. Φύσει σεβόμεθα τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὰ γινόμενα, καὶ τὴν αὐθεντίαν αὐτῶν ὡς πρὸς τὰς δόξας, καὶ παρέχομεν πίστιν εἰς αὐτάς πρὸ τοῦ νὰ ἡμεθα ἐπίδεκτικοὶ λογισμοῦ.

ια'. Πολλὰ συμβάδντα, καίτοι ἐξαρτώμεθα ἐκ τῆς ἐλευθέρως τῶν ἀνθρώπων βουλήσ, δυνάμεθα ὅμως νὰ προῖδωμεν μαλλον ἢ ἦττον πιθανῶς, ἄλλως πᾶσα ἀνθρωπίνη κοινωνία ἤθελεν εἶναι ἀδύνατος.

ιβ'. Εἰς τὴν φυσικὴν τάξιν τῶν γινομένων τὸ συμβησόμενον θέλει ὁμοίωσιν πιθανῶς πρὸς ὅ,τι συνέβη κατὰ περιπτώσεις ἀνκλόγους, Ἡ πείρα ὑποθέτει ἀπαρκετῆτως τὴν πεποιθήσιν ὅτι τὸ μέλλον θέλει ὁμοίωσιν πρὸς τὸ παρελθόν. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ μόνη βᾶσις τῆς περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίας, καὶ ὁ Νεύτων ἔθεσεν αὐτὴν ὡς ἀξίωμα, ἢ ὡς ἓνα τῶν κανόνων τῆς φιλοσοφίας, εἰπὼν *Effectuum generallium ejusdem generis caedem sunt causae*, ἤγουν τῶν γενικῶν τοῦ αὐτοῦ γένους ἀποτελεσμάτων αἱ αὐταὶ εἰσιν αἰτιαί. Ταύτην δὲ τὴν ἀρχὴν παραδεχόμεθα ἅμα τὴν ἀκούσωμεν, καὶ οὐδεὶς ἀπαιτεῖ ἀπόδειξιν αὐτῆς.

Κλείσας δὲ οὕτω τὸν κατάλογον τῶν περὶ ἐνδεχομένων ἀληθειῶν, μεταβαίνει ὁ Ῥεϊδης (1) εἰς τὰς περὶ τῶν ἀναγκαίων ἀρχῶν, καὶ παρατηρεῖ ὅτι περὶ τῶν πλειότερων τούτων δὲν γίνονται ἀμφι-

1) Ὅρα Κεφ. 5'. ἀντέθι.

σθητήσεις, καὶ ὅτι ἡ φυσικωτέρα διαιρέσις εἶναι ἡ διαστολὴ αὐτῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἐπιστήμας εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκουσι. Καὶ τούτου τιθέντος, διεσχυρίζεται ὅτι ὑπάρχουσι:

α'. Ἀρχαί, τὰς ὁποίας ἡδυνάτω τις νὰ ὀνομάσῃ γραμματικὰς ὡς λ. χ. πᾶν ἐπίθετον εἰς πᾶσαν φράσιν ὑποθέτει οὐσιαστικῶν ἐκφραζόμενον ἢ ὑπονοούμενον, δὲν ὑπάρχει φράσις ἄνευ ῥήματος κ.τ.λ.

β'. Ἀρχαί λογικαί, ἢ ἀξιώματα, π.χ. δὲν ὑπάρχει οὔτε ἀλήθεια, οὔτε ἐν ψεύδος ἐν οἰαδήποτε συμπλοκῇ λέξεων μὴ ἀποτελουσῶν πρότασιν· πᾶσα πρότασις εἶναι ἀληθὴς ἢ ψευδής· πρότασις δὲν δύναται νὰ ἦναι ἀληθὴς ἢ ψευδής ἐν ταύτῳ· ὁ κυκλοειδὴς ἢ διάλληλος συλλογισμὸς δὲν ἀποδεικνύει τίποτε· τὸ κατὰ τινος γένους καταφασκόμενον καταφάσκειται καὶ κατὰ πάντων τῶν ὑπ' αὐτὸ εἰδῶν καὶ ἀτόμων.

γ'. Ἀρχαί μαθηματικαί, τὰς ὁποίας, ὅ,τι καὶ ἂν λέγῃ ὁ Χιούμης, ὅλοι ἀναγνωρίζουσιν.

δ'. Ἀρχαί ἢ ἀξιώματα περὶ καλοῦ, ἐπειδὴ μολονότι ἡ καλαισθησία (goût) ἐκάστου διαφέρει, ὑπάρχουσιν ὅμως ἀρχαί, τὰς ὁποίας ὅλοι ἀναγνωρίζουσιν. "Ὅλοι οἱ καλλιτέχνηαι συμφωνοῦσι εἰς τοῦτο, καὶ οἱ θεμελιώδεις κανόνες τῆς Ποιήσεως, τῆς Μουσικῆς, τῆς Γραφικῆς, τῆς δραματικῆς ὑποκρίσεως καὶ τῆς εὐγλωττίας οὔτε ἠλλαξαν, οὔτε θέλουν ποτὲ ἀλλάξει. Καὶ ἐκτὸς τῆς ἐμφύτου ἡδονῆς, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα εἰς τὴν θέαν ἀντικειμένων τινῶν, πρὸ τοῦ νὰ ἡμεθα ἱκανοὶ νὰ διακρίνωμεν τὴν ἐξοχὴν τῶν, (τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ, οὕτως εἶπεῖν, ζωῶδη τινὰ καλαισθησίαν), ὑπάρχει καὶ τις ἔλλογος καλαισθησία στηριζομένη ἐπὶ τῆς κρίσεως καὶ ἐπομένως ἐπὶ ἀρχῶν πρώτων.

ε'. Ἀρχαί ἠθικαί, π.χ. κατὰ μὲν τὴν ἀναξιοσύνην, πράξις προσβάλλουσα τὴν δικαιοσύνην πρωτεύει πράξεως προσβαλλούσης μόνον τὴν γενναϊότητα· κατὰ δὲ τὴν ἀξιοσύνην, πράξις γενναϊὰ πρωτεύει πράξεως δικαίας· οὐδεὶς εἶναι μεμπτός δι' ὅ,τι δὲν ἐδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ· δὲν πρέπει νὰ κάμνωμεν εἰς τοὺς ἄλλους ὅ,τι ἤθελε μᾶς φωνῆ ἀδικον νὰ κάμνωσιν ἄλλοι εἰς ἡμᾶς, κτλ.

ς'. Τελευταῖον, ἀρχαί δυνάμεναι νὰ ὀνομασθῶσι μεταφυσικαί, μεταξὺ τῶν ὁποίων τρεῖς πρὸ πάντων εἶναι ἀξιαὶ ἰδιαιτέρας μελέτης, α'. ἡ ἀρχή, ὅτι αἱ αἰσθηταὶ ποιότητες, τῶν ὁποίων ἀντιλαμβανόμεθα, ἔχουν ὑποκείμενόν τι, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν σῶμα, καὶ αἱ νοήσεις, τῶν ὁποίων ἔχομεν συνείδησιν, ἔχουν ὑποκείμενόν τι, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν πνεῦμα· β'. ἡ ἀρχή, ὅτι πᾶν ὅ,τι ἀρχεται νὰ ἦναι ἔχει τι αἷτιον· γ', τὰ ἐν τῷ ἀποτελέσματι ἐναργῆ δείγματα νοήσεως καὶ σχεδίου μαρτυροῦσι τὴν ἐν τῷ κίτῳ νόησιν καὶ σχεδίασιν, ἀρχὴ ἥτις εἶναι ἡ βᾶσις τῆς φυσικῆς θεολογίας.

Καὶ περὶ μὲν τῶν γρηγματικῶν ἀρχῶν, τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν μεταφυσικῶν δὲν εὐρίσκουμεν νὰ γίνεται μνεία αὐτῶν ἐν ἄλλῃ χωρίῳ τῶν συγγραμμάτων του.

Καθ' ὅσον δὲ ἀποθλάσκει τὰς λογικὰς, μολοῦντι ἐν ὄλῳ τῷ Ζ'. Δοκιμίῳ δὲ προημιματεύεται εἰμὴ περὶ λογισμοῦ, ὅμως δὲν ἀπαντῶμεν οὔτε ἀπαρίθμησιν οὔτε ἐκτενή περὶ αὐτῶν προημιματείαν. Μάλιστα ἐν τῷ αὐτῷ Κεφλαίῳ (Κεφ. 5.) ἐνθα λαλεῖ περὶ τῶν γνωμῶν τῶν φιλοσόφων ὡς πρὸς τὰς πρώτας ἀρχάς, παραδέχεται ὅλους τοῦ Λωκίου τοὺς γλευκισμοὺς κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος, ἥτις εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν λογικὴ ἀρχή.

Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰ περὶ καλοῦ ἀξιώματα ἤτοι τὰς καλλολογικὰς ἀρχάς, διασιέλλει ὁ Ρεΐδης τὸ αἰσθημα τοῦ καλοῦ ἀπὸ τῆν περὶ καλοῦ κρίσιν. Καὶ μολοῦντι πολὺ δύσκολον εἶνε, λέγει, τὸ ν' ἀπαριθμήσῃ τις τὰ στοιχεῖα τοῦ καλοῦ, τὸ ὅποιον εἶναι ἀπείρων εἰδῶν, καθὼς εἶνε δύσκολον νὰ ἀριθμηθῶσι τὰ στοιχεῖα τῆς τελειότητος, καὶ μὲ ὄλην τὴν δικφορὰν τῶν ἐθίμων, τῶν ἔξεων, τῆς ἀγωγῆς, δὲν πρέπει ὅμως διὰ τοῦτο νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐπὶ τῶν ταιούτων οὐδὲν ἀπόλυτον, διότι τὸ αὐτὸ ἔπρεπε τότε νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τοῦ ἀληθοῦς, ἐπεὶ δὴ δὲν εἶνε μικροτέρα ἢ ἐν ταῖς ἀνθρωπίναις δόξαις ποικιλία ὡς πρὸς τοῦτο· καὶ καθὼς ὑπάρχει κρίσις διεστραμμένη, οὕτω καὶ καλαισθησία διεστραμμένη, ἐξ οὗ ὅμως δὲν πηγάζει ὅτι δὲν ὑπάρχει καὶ καλαισθησία ὀρθὴ καὶ τελεία. Εἶναι δὲ τελεία, ὅταν εὐαρεστῆται εἰς ὅσα μᾶλλον ἐξέχουσιν εἰς τὸ εἶδος τῶν.

Καὶ ἀκολουθῶν τὰς γνώμας τοῦ Ἀδισσῶνος καὶ τοῦ Ἀλεναΐδου, φαίνεται ὅτι ἀνάγει τὰ προσόντα τῶν εὐαρέστων πραγμάτων εἰς τὸ πρωτοφανὲς ἢ τὴν καινότητα, εἰς τὸ μεγαλεῖον καὶ εἰς τὸ κάλλος. Τὸ μὲν πρωτοφανὲς, διότι ὁ ἄνθρωπος ἀγαπῶν φύσει τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν πρόοδον, καὶ ἔχων ἀπεριόριστον περιέργειαν, καὶ νέων γνώσεων ἐπιθυμίαν, κινεῖται εὐαρέστως ὑπὸ παντὸς νέου πράγματος, ἀρκεῖ νὰ μῆσῃναι καθ' αὐτὸ δυσάρεστον. Τὸ δὲ μεγαλεῖον, διότι πᾶσα νοητικὴ ἢ ἠθικὴ ὑπεροχή, πᾶς ἀνώτερος βαθμὸς δυνάμει διεγείρει ἐν ἡμῖν τὴν ὑπόληψιν ἢ τὸν ἐνθουσιασμόν κατὰ τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ὑπεροχῆς ταύτης καὶ κατὰ τὰ ἀντικείμενα εἰς τὰ ὅποια τὴν ἀναγνωρίζομεν. Τὸ κάλλος τελευταῖον ἀπαντᾶται εἰς πράγματα τόσον ἐναντίας φύσει, ὥστε δυσχερὲς εἶναι νὰ ἐκδηλώσωμεν εἰς τί τοῦτο ὑφίσταται, τοῦτέστι, ποῖος εἶναι ὁ κοινὸς χεῖρακτῆρ τῶν ἀντικειμένων ἐν οἷς ὑπάρχει. Χρῶμα, σχῆμα, κίνησις, νοήματα, ὕφος, τέχναι, ἐπιστήμαι, ἔργα, πάθη, χαρακτήρες, εἰς πάντα ταῦτα δύναται νὰ ἐνυπάρχη τὸ καλὸν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν τι κοινὸν εἰς πράγματα τόσον ἀνόμοια. Ἐὰν δὲ ὁ ἡμέ-

τερος φιλόσοφος ἐρωτηθῆ διὰ τί τὸ αὐτὸ ὄνομα ἐφαρμόζεται εἰς πράγματα τόσον διάφορα, ἀπαντᾷ· διότι πάντα ἐμποιοῦσιν ἐν ἡμῖν τὸ αὐτὸ αἶσθημα, τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ.

Τοῦτο δὲ συνίσταται ἐκ δύο στοιχείων· ἐκ τινος εὐαρέστου συγκινήσεως καὶ ἐκ τινος πίστεως, ὅτι εἰς τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια τὴν διεγείρουσιν, ὑπάρχει τελειότης ἢ ἐξοχή τις πραγματική. Ἐὰν δὲ μεταξὺ τῶν δύο τούτων στοιχείων ἦναι συνάρθεια, ἀγνοοῦμεν. Ἡ πίστις ἐμπλέκει κρίσιν, ἣτις δύναται νὰ ἦναι ἀληθῆς ἢ ψευδῆς, καθὼς τύχη τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀντικείμενον νὰ ἔχη ἢ μὴ τὴν ὁποίαν ἀποδίδομεν εἰς αὐτὸ τελειότητα. Αὕτη δὲ ἡ τελειότης καὶ ὄχι τὸ αἶσθημα τοῦ θεατοῦ ὀνομάζεται κάλλος· καὶ τὸ νὰ λέγῃ τις ὅτι δὲν ὑπάρχει κάλλος εἰς ἐκεῖνα τὰ πράγματα, εἰς τὰ ὅποια ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τὸ ἀνγγνωρίζουσιν, εἶναι ὡς ἂν ἔλεγεν ὅτι αἱ νοητικαὶ δυνάμεις μᾶς ἀπατῶσι. Καὶ ὄχι μόνον τὰ κάλλη, τὰ ὅποια βλέπομεν ἐν τῇ φύσει, εἶναι πραγματικά, ἀλλὰ μάλιστα εὐλόγως δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι πολλώτατα ἄλλα ὑπάρχουσι, τὰ ὅποια διαφεύγουσι τὴν περὶωρισμένην τοῦ ἀνθρώπου διάνοιαν.

Αἱ περὶ καλοῦ κρίσεις ἡμῶν εἶναι ἢ αὐτόματοι (instinctifs) ἢ ἔλλογοι. Πράγματά τινα μᾶς προσβάλλουσιν ἀμέσως καὶ μᾶς φαίνονται ὡραῖα πρὸ πάσης σκέψεως. Τοιαῦται κρίσεις δὲν δύνανται νὰ καθυποβληθῶσιν οὔτε εἰς τὸν συλλογισμόν, οὔτε εἰς τὴν κρίσιν, καθὼς προσδιορίζομεναι ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως, καὶ καθότι δὲν ἔχομεν ἀπολύτους κανόνας πρὸς ἐκτίμησιν τῆς ἀκριβείας των. Αἱ ἔλλογοι ἐξ ἐγκντίας ἐκτιμῶνται ἐντελέστατα. Καὶ μολονότι τὸ αὐτόματον αἶσθημα τοῦ καλοῦ καὶ τὸ ἔλλογον εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἐντελῶς διακεκριμένα, ὅμως αἱ ἐργασίαι αὐτῶν τόσον εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἀναμιγνύονται, ὥστε δύσκολον εἶναι νὰ προσδιορίσωμεν τὰ ὄρια τῆς σχετικῆς ἐκτάσεως αὐτῶν, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅση ἢ αὐτόματος κρίσις, φύσιν μεταβάλλουσα, γίνεται ἔλλογος, ὅπερ συμβαίνει ὁσάκις ἀνακαλύπτωμεν τὴν μυστικὴν τελειότητα τῆς ὁποίας τὸ κάλλος τοῦ ἀντικειμένου δὲν ἦτο εἰμὴ σύμβολον.

Καὶ καθὼς δυνάμεθα νὰ διαστείλωμεν τὴν αὐτόματον αἶσθησιν τοῦ καλοῦ ἀπὸ τὸ ἔλλογον, οὕτω καὶ αὐτὸ τὸ κάλλος εἶναι δύο εἰδῶν, πρωτότυπον καὶ παράγωγον. Εἶνε δὲ παράγωγον ἐκεῖνο (τὸ ὅποτον ἀνγγνωρίζομεν μεταφέροντες εἰς τι ὑποκείμενον προσὸν ἀνήκον εἰς ἄλλο· π. χ. μεταφέροντες προσὸν τι ἀπὸ τοῦ σημαινομένου εἰς τὸ σημεῖον, ἀπὸ τοῦ αἰτίου εἰς τὸ ἀποτέλεσμα, ἀπὸ τοῦ ἐνεργοῦντος εἰς τὸ ὄργανον τῆς ἐνεργείας, οὕτω τὸ καλὸν ἀποτέλεσμα, ἀπὸ τοῦ ἐνεργοῦντος εἰς τὸ ὄργανον τῆς ἐνεργείας, οὕτω τὸ καλὸν καὶ

διακεκριμένον τοῦ προσώπου θεωρεῖται ὡς εἰκὼν ἡθους εὐγενοῦς καὶ ὑψηλοῦ.

Τούτων τεθέντων, ὁ Πείδης κάμει ταχεῖαν ἐπιθεώρησιν τῶν ποιότητων εἰς τὰς ὁποίας δύναται ἐλλόγως νὰ ἀποδοθῇ τὸ κάλλος, εἴτε διότι τὸ ἔχουσι ὡς ἴδιον προσόν, εἴτε διότι τὸ ἀντανκλῶσι.

Ἐπανερχόμενος δὲ εἰς τὴν ἕκαστε διαστολὴν μεταξύ τοῦ πρωτοφανοῦς τοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ καλοῦ παρατηρεῖ ὅτι τὸ πρῶτον δὲν εἶναι ποιότης τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλ' ἀπλῆ σχέσις μεταξύ τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ θεατοῦ. Καὶ μολοντί δύσκολον ἴσως εἶναι νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς τὸ ὅριον τὸ διαχωρίζον τὸ μεγαλεῖον ἀπὸ τὸ κάλλος, εἶναι ὁμῶς ἀναμφισβήτητον ὅτι αἱ δύο αὗται ποιότητες περιλαμβάνουσι πᾶν ὅ,τι καθ' αὐτὸ ἀρέσκει εἰς τὴν καλαισθησίαν τοῦ ἀνθρώπου, τούτεστι πᾶσαν πραγματικὴν τελειότητα καὶ ἐξοχήν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον εἶναι τὸ ἀντικείμενον τοῦ θαυμασμοῦ, τὸ δὲ δεύτερον, τῆς ἀγάπης.

Ζητοῦντες λοιπὸν τίνες εἶναι τοῦ πνεύματος καὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων αἱ ποιότητες αἵτινες ὡς πρὸς τὸν φωτισμένον ἀνθρώπον ἔχουσι κάλλος, εὐρίσκομεν ὅτι τὸ πρωτότυπον κάλλος ἀνήκει ἰδίως εἰς τὰ πνευματικὰ προσόντα, καὶ ὅτι τὰ τῶν αἰσθητῶν δὲν ἔχουσι καλλολογίαν, εἰμὴ μόνον καθ' ὅσον εἶναι ἐκφραστικὰ σημεῖα ἢ ἀποτελέσματα ἐκείνων. Καὶ ἐπειδὴ τὸ κάλλος παράγει τὴν ἀγάπην, ἄρα δυνάμεθα νὰ τὸ ἀποδώσωμεν εἰς ἐκεῖνα τὰ προσόντα, τὰ ὁποῖα εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης καὶ τῶν τρυφερῶν αἰσθημάτων, οἷα εἶνε τὰ συνιστῶντα τὸν ἀγαπητὸν χαρμητῆρα ἠθικὰ προτερήματα. Ὅσα δὲ διεγείρουσι τὸν θαυμασμὸν ἀποτελοῦσι μᾶλλον τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου. Μετὰ τὰ ἠθικὰ ἔρχονται τὰ νοητικά, καὶ μετὰ ταῦτα τὰ σωματικά. Πᾶν κάλλος ὑπάρχει πρωτοτύπως εἰς τὰς νοητικὰς καὶ ἠθικὰς τελειότητας καὶ εἰς τὰς ἐνεργητικὰς δυνάμεις τοῦ πνεύματος καὶ αὐτὸ τὸ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὄρατοῦ κόσμου διαχυνόμενον κάλλος δὲν εἶναι εἰμὴ ἀπόρροια τῆς πρωτοτύπου ἐκείνης καλλολογίας. Ἐπειδὴ δὲ μόνον τὰ ὄρατὰ σημεῖα τῶν εἰς τοὺς ὁμοίους μας ἠθικῶν καὶ νοητικῶν ποιότητων πίπτουσι ὑπὸ τὴν αἴσθησιν καὶ ἀντανκλῶσιν αὐτάς, διὰ τοῦτο ἀποδίδομεν εἰς τὴν εἰκόνα τὸ κάλλος καὶ τὸ μεγαλεῖον, τὰ ὁποῖα δὲν ἀνήκουσι εἰς τὸ πρωτότυπον. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ ζῶα καὶ ἕως εἰς αὐτὰ τὰ ἄψυχα ἀντικείμενα τὸ αἰσθητὸν κάλλος εἶναι σημεῖον τοῦ ὑπ' αὐτὸ ὑποκρυπτομένου νοητοῦ καὶ ἠθικοῦ. Ὅσον δὲ καὶ ἐν ἡμῖν τὸ ἐσωτερικὸν τοῦτο κάλλος ἀόρατον, ἀποκαλύπτεται ὁμῶς βαθμηδὸν καὶ ἐκδηλοῦται εἰς τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν διὰ τῶν αἰσθητῶν παριστανόμενον.

Καὶ τῶντι, ἐὰν παρατηρήσωμεν πάντα τῶν αἰσθητῶν τὰ προ-

σόντα, ὅσα καλοῦμεν ὠραία, θέλομεν εὑρεῖ, ὅτι πάντα ἀνακαλοῦσι κατὰ τινὰ τρόπον τὸ πνεῦμα, καὶ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τὸ κάλλος αὐτῶν φαίνεται μεγαλύτερον. Ἐὰν παρατηρήσωμεν ἀφηρημένως τὴν ἀψυχὸν ὕλην, τὴν εὐρίσκομεν στερεάν, ἐκτεταμένην, ἀδρῆν, καὶ οὐδὲν εὐρίσκομεν ἐν αὐτῇ ἐνδιαφέρον τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ. Ἄλλ' ὅταν σκοπῶμεν τὸ σύστημα τοῦ παντός καὶ προσηλόνωμεν τὴν προσοχὴν μας εἰς τὴν θαυμαστὴν σχέσιν, τὴν ὁποῖαν τὸ σχῆμα, τὰ κινήματα αὐτοῦ καὶ τὰ προϊόντα ἔχουσι πρὸς τὰ διάφορα εἶδη τῶν ἐνοικούντων ζῶων ἀπὸ τοῦ ἐντόμου μέχρι τοῦ ἀνθρώπου, ὁποῖον θέαμα ἀποκαλύπτεται εἰς τὴν ὄρασίν μας! Ἡ τελειότης τῆς ἀψύχου ὕλης ὑφίσταται εἰς τὰ γὰ ἦναι, ὡς ἐκ τοῦ διαφόρου τῶν ἰδιοτήτων καὶ σχημάτων αὐτῆς συνδυασμοῦ, τόσον θαυμαστῶς προσηρμοσμένη εἰς τὰς χρεῖας τῶν ζῶων καὶ μάλιστα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ διηγετικὴ αὐτῆς σχέσις μετὰ τῶν μέσων καὶ τοῦ τέλους καὶ ἡ δι' ἀμετατρέπτου ἀρμονίας ἀποκαλυπτομένη φρόνησις, σοφία καὶ ἀγαθότης παρέχουσι καλλονὴν εἰς ὄλους τοὺς ὑλικούς συνδυασμούς τῶν τριῶν βασιλείων τῆς φύσεως, καθότι καὶ εἰς τὴν ἀψυχὸν ὕλην καὶ εἰς τὰ φυτὰ καὶ εἰς τὰ ζῶα καὶ εἰς τὸν ἀνθρώπον πᾶσα καλλονὴ ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἔκφρασις δυνάμεως, σοφίας καὶ ἀγάπης.

Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ κάλλους εἶναι καὶ ἡ χάρις περὶ ἧς πραγματεύεται ὁ Πείδης πρὸς τὸ τέλος τοῦ δ'. Κεφ. αὐτόθι. Μολονότι δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὴ ἕρις, δὲν ὑπάρχει ὁμῶς, κατ' αὐτόν, χωρὶς τῶν δύο τούτων· α'. κινήσεως τοῦ σώματος, ἢ μέλους αὐτοῦ, ἢ τοῦλάχιστον μέρους τοῦ προσώπου· β'. φυσικότητος. Αἱ κινήσεις τοῦ σώματος αἰ ἐκφράζουσαι φυσικώτερον τὰς συγκινήσεις καὶ τὰ ἀληθῆ αἰσθηματα ἀγαπητοῦ χαρακτήρος, ἀποτελοῦσι τὴν χάριν, ἥτις λοιπὸν ἀνάγεται καὶ αὐτὴ εἰς τὴν ἔκφρασιν. Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἐν περιλήψει ἡ περὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ καλοῦ θεωρία.

Περὶ δὲ τῶν ἠθικῶν πραγματευόμενος, ἀριστα διαστέλλει μετὰ τῶν ἐλατηρίων τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τὰς μηχανικὰς ἀρχάς, αἵτινες δὲν ὑποθέτουσιν ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῶν οὔτε προσοχὴν, οὔτε διάσκεψιν, οὔτε βουλήν, τὰς ζωϊκὰς, αἵτινες εἶναι εἰς τὸν ἀνθρώπον καὶ εἰς τὰ κτήνη κοιναί, καὶ τὰς λογικὰς, αἵτινες ἰδίως ἀνήκουσιν εἰς τὸν ἀνθρώπον, καθὼ λογικὸν ζῶον.

Καὶ αἱ μὲν μηχανικαὶ ἀνάγονται εἰς δύο, εἰς τὸ αὐτόματον (instinct) καὶ εἰς τὴν ἔξιν· αἱ δὲ ζωϊκαὶ περιλαμβάνουσι τὰς ὁρέξεις, τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη. Καὶ αἱ μὲν πρῶται ἐνεργοῦσι χωρὶς τῆς συμμετοχῆς τῆς βουλῆς, αἱ δὲ ἄλλαι ἀπαιτοῦσι καὶ βουλήν καὶ προκίρσεις.

Ἄλλ' αἱ λογικαί, ἰδία μόνον τῶν λογικῶν ζῶων, ἐκτὸς τῆς βουλῆς καὶ τῆς προκίρσεως, ἀπαιτοῦσι καὶ τὴν κρίσιν ἢ τὸν λόγον,

ὅστις κανονίζει τὴν πίστιν ἡμῶν καὶ διευθύνει τὰς πράξεις, διότι πᾶσα διεσκευασμένη πρᾶξις δύναται νὰ θεωρηθῆ ἢ ὡς μέσον ἢ ὡς τέλος. Καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν μέσων, ἡ ἀνάγκη τοῦ λόγου εἶναι ἀνεμφίβολος· εἰς πρὸς τὰ τέλη δὲ, ὑπάρχουσι τινὰ τὰ ὅποια χωρὶς τοῦ λόγου, οὔτε καὶ νὰ συλλάβωμεν ἡδυνάμεθα, καὶ τὰ ὅποια, ἅμα συλληφθέντα, γίνονται ὄχι μόνον ἀρχαὶ ἐνεργείας, ἀλλ' ἀρχαὶ κανονίζουσαι καὶ ἡγεμονικαί, εἰς τὰς ὁποίας αἱ ἄλλαι πᾶσαι ὀφείλουσι νὰ ὑπακούωσιν.

Εἶναι δὲ αὗται δύο· τὸ ὀρθῶς ἐννοούμενον συμφέρον, καὶ τὸ καθήκον, ἔχοντα στενωτάτας σχέσεις πρὸς ἀλλήλα, τὴν αὐτὴν διαγωγὴν ἐπιτετάτοντα καὶ ἀμοιβαίως βοηθούμενα. Ἀλλὰ μολονότι συγγέονται πολὺ συχνά, ὀφείλομεν νὰ τὰ διαχωρίσωμεν, διότι εἶναι τῶντι διακεκριμένα.

Ἡ ἐγνοία τοῦ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος ἀποκαλύπτεται εἰς τὴν δεικνοίαν ἅμα ἀναπτυχθῆ ὁ λόγος. Πᾶν ὅ,τι καθιστᾷ τὸν ἀνθρώπον εὐδαιμονέστερον, ἢ τελειότερον εἶναι ἀγαθόν, καὶ ἅμα συλλάβωμεν αὐτό, γίνεται τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιθυμίας μας· ἐξ ἐγκυτίας, πᾶν ὅ,τι φέρει εἰς αὐτὸν βλάβην. Προσβαίνοντες δὲ εἰς τὴν ἡλικίαν, καὶ διδασκόμενοι ἐκ τῆς πείρας τοῦ παρελθόντος, ἐκτείνομεν τὴν ὄρασίν μας πέραν τοῦ ἐνεστῶτος, καὶ διορθῶντες ὅ,τι μὲ ὄλας τὰς συνεπείας καὶ τὰς γνωστάς αὐτοῦ σχέσεις· ἐπιφέρει ἐν τέλει περισσότερο καλὸν ἢ κακόν, ἀποκτῶμεν τελείαν γνῶσιν τοῦ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος, καὶ μόλις ἀποκτῆσωμεν τὴν ἐγνοίαν ταύτην, ἡ φύσις μας παρκινεῖ εἰς ζήτησιν καὶ ἀπολαβὴν αὐτοῦ. Εἶναι λοιπὸν φανερόν ὅτι ἡ ζήτησις τοῦ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος εἶναι ἔλλογος ἀρχὴ ἐνεργείας στηρ ζομένη ἐπὶ τῆς συστάσεως τοῦ ἀνθρώπου, καθόσον εἶναι λογικὸν ζῶον.

Ἄλλ' ἡ ἀρχὴ αὕτη, μολονότι οἱ σοφοὶ πάσης ἐποχῆς τὴν ἀνεγνώρισαν ἱκανὴν νὰ ὀδηγήσῃ τὸν φωτισμένον ἀνθρώπον εἰς τὴν ἐνεργείαν πασῶν τῶν ἀρετῶν, ἐὰν ἦτο μόνη, ἤθελεν εἶναι ἀνεπρκής, ὅ ὅτι οὔτε ἤθελεν εἰσθαὶ κανὼν ὁ ἀγωγῆς ἀρετῶν σαφῆς, οὔτε ἤθελεν ὑψώσει τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἐκείνον τὸν βαθμὸν τῆς τελειότητος, τοῦ ὁποίου εἶναι ἐπιδεικτικός, οὔτε ἤθελε παρέχει ὄλην ἐκείνην τὴν εὐδαιμονίαν, τὴν ὁποίαν ἐμποιεῖ ἐν ἡμῖν, ὅταν συζευχθῆ μὲ τὴν ἔλλογον ἀρχὴν τῆς ἀφιλοκερδοῦς εἰς τὸ καθήκον ὑπακοῆς καὶ ἀφοσιώσεως.

Ἡ δὲ ἐγνοία τοῦ καθήκοντος εἶναι τόσον ἀπλή, ὥστε δὲν ἐπιδέχεται λογικὸν ὀρισμὸν, καὶ δὲν δύναται νὰ ὀρισθῆ εἰμὲ μόνον διὰ τῶν συνωνύμων αὐτοῦ, διὰ τῶν ὁποίων διακρίνεται ἰδιότητων καὶ διὰ τῶν περιστάσεων, ὑφ' ὧν συνοδεύεται ἐξ ἀνάγκης. Π.χ. δύναται

τις γὰρ εἶπῃ τὸ καθήκον εἶναι ὅ,τι ὀφείλομεν γὰρ κάμωμεν, ὅ,τι εἶναι καλὸν καὶ τίμιον, ὅ,τι εἶναι ἄξιον τῆς ἡμετέρας ἐγκρίσεως, ὅ,τι εἶναι εἰς πάντα ἄνθρωπον κανὼν διαγωγῆς κ.τ.λ. Προσέτι δὲ ἡ ἔννοια αὕτη δὲν ἀνάγεται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ συμφέροντος ἢ τοῦ τοῦ ὠφελιμωτέρου εἰς τὴν εὐδαιμονίαν μας· διότι αἱ δύο αὗται ἀρχαί, μολοντί τὰ παραγγέλματα αὐτῶν ἐνίοτε συνάδουσι, μένουσιν ὁμῶς πάντοτε οὐσιωδῶς διακεκριμένα, καὶ τὸ καθήκον εἶναι πάντοτε ἀνώτερον τοῦ συμφέροντος καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ συμφέροντος, τὸ ὁποῖον ἔχομεν γὰρ διατηρῶμεν τὴν ὑπόληψίν μας. Ἰπάρχει λοιπὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀρχή, δυνάμει τῆς ὁποίας συναισθανόμεθα ὅτι ἔχομεν τινὰ ἀξιοῦτητα (mérite) ὅταν τὴν ὑπακούωμεν, καὶ τινὰ ἀναξιοῦτητα (démerite) ὅταν ἀντιθῶνωμεν εἰς αὐτήν. Τὸ ὑλικὸν τῆς ἀρχῆς ταύτης δύναται γὰρ διαφέρει μυριοτρόπως, ἀλλ' ἡ ἔννοια αὐτῆς, οἰαδῆποτε εἶναι τὰ εἰς αὐτὴν διδόμενα ὄρια, εἶναι ἡ αὐτὴ εἰς πάντας. Ἡ δὲ ὑπαρξὶς αὐτῆς εἰς τοὺς ὅσοι ἔφθασαν εἰς τὴν ἡλικίαν τοῦ λόγου καὶ τῆς σκέψεως, εἶναι ἀναμφισβήτητος. Αἱ λέξεις δι' ὧν σημαίνεται, τὰ ὀνόματα τῶν ἀρετῶν τὰς ὁποίας ἐπιτάττει, καὶ τῶν ἐλαττωμάτων τὰ ὁποῖα ἀπαγορεύει, τὸ πρέπει ἢ δὲν πρέπει, δι' ὧν ἐκφράζονται τὰ προστάγματά της, πάντα ταῦτα ἀποτελοῦσι μέρος οὐσιωδῆς ὄλων τῶν γλωσσῶν. Τὸ σέβας πρὸς τοὺς ἐντίμους χαρακτῆρας, ἡ ὀργὴ διὰ τὰς ὑβρεῖς, ἡ διὰ τὰς εὐεργεσίας εὐγνωμοσύνη, καὶ ἡ ἀγανάκτησις κατὰ τῆς ποταπότητος καὶ χαμερπείας εἶναι φυσικὰ πάθη ὑποθέτοντα τὴν πραγματικότητα ἠθικοῦ τινος ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ἐν τῇ διαγωγῇ τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ πλῆθος συνκλληγμάτων ἀπαραιτήτων καὶ εἰς τὴν πλέον ἀτελή κοινωνικὴν κατ᾿ ἄστασιν ἐμπλέκει τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ πᾶσαι αἱ φιλοσοφικαὶ τῶν ἀρχαίων αἰρέσεις, πλὴν τῆς Ἐπικουρείου, διαστέλλουσι τὸ ὠφελιμον ἀπὸ τοῦ ἀγαθόν, τὸ συμφέρον ἀπὸ τοῦ προσήκον, καὶ τὴν ὄρεξιν ἀπὸ τὸν λόγον.

Ἄλλὰ τεθείσης τῆς ἔννοιας τοῦ καθήκοντος, πῶς ἐκφραδζεται; πῶς κρίνωμεν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ; διότι ἡ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἀφηρημένη ἔννοια δὲν ἀρκεῖ, ἀπαιτεῖται καὶ ἡ δύναμις τοῦ ἐφαρμόζειν αὐτήν. Φιλόσοφοί τινες ἀποδίδουσι πολὺ ἐλλόγως τὴν ἰσχύν ταύτην εἰς τινὰ πρωταρχικὴν δυνάμιν, τὴν ὁποίαν καλοῦσιν ἠθικὴν αἴσθησιν, συνείδησιν, αἴσθημα τοῦ καθήκοντος Sensus recti et honesti. Καὶ τῶντι, ἔχομεν πρωταρχικὴν δυνάμιν, διὰ τῆς ὁποίας, ὅταν ἔλθωμεν εἰς τὴν ἡλικίαν τοῦ λόγου καὶ τῆς σκέψεως, ὄχι μόνον ἀποκτῶμεν τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἐν γένει, ἀλλὰ προσέτι ἀναγνωρίζομεν ὅτι πράξεις τινὲς εἶναι ἄλλαι ἀγαθαί, καὶ ἄλλαι κακαί. Εἶναι δὲ αὕτη ἀναμφισβότως ἀνω-

τέρα πάσης ἄλλης δυνάμεως· ἀλλὰ μεταξύ αὐτῆς καὶ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων ὑπάρχει ἡ ἐπαισθητὴ αὐτὴ ἀναλογία, ὅτι καθὼς αἱ αἰσθήσεις ἔχει μόνον μᾶς δίδουσι τὰς πρώτας γνώσεις τῶν διαφορῶν ποιότητων τῶν σωμάτων, ἀλλὰ μᾶς ὑπαγορεύουσι καὶ ὅλας τὰς πρώτας κρίσεις, ὅσας φέρομεν περὶ τῶν ἰδιοτήτων προσδιορισμένου τινὸς σώματος, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ ἠθικὴ δύναμις ἔχει μόνον παρῆχει τὰς πρώτας ιδέας τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ ἀδικοῦ, τῆς ἀξιότητος καὶ τῆς ἀναξιότητος, ἀλλὰ μᾶς ὑπαγορεύει καὶ ὅλας τὰς εἰδικὰς κρίσεις περὶ τῆς δικαιοσύνης ἢ ἀδικίας τῆς δεινῆς πράξεως κατὰ μέρος, περὶ τῆς ἀξιότητος ἢ ἀναξιότητος τοῦ δεινῆς χαρακτηῆρος. Ἡ δὲ μαρτυρία τῆς ἠθικῆς ἡμῶν δυνάμεως, καθὼς ἡ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων, εἶναι τῆς φύσεως ἡ μαρτυρία, καὶ τοὺς αὐτοὺς λόγους ἔχομεν ἵνα πιστεύσωμεν ἀμφοτέρως. Καὶ αἱ μὲν ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων ἀμέσως μαρτυρούμενα ἀλήθειαι εἶναι αἱ πρῶται ἀρχαί, καθ' ἃς συλλογιζόμεθα περὶ τοῦ ὕλικου κόσμου καὶ ἐξ ὧν ἐξάγομεν ὅλην τὴν περὶ φύσεως ἐπιστήμην. Αἱ δὲ ὑπὸ τῆς ἠθικῆς δυνάμεως ἀμέσως ἀποκαλυπτόμεναι εἶναι ὡσαύτως αἱ πρῶται ἀρχαί ὅλων τῶν ἠθικῶν συλλογισμῶν καὶ ἡ πηγὴ ἐξ ἧς πᾶσαι αἱ ἠθικαὶ γνώσεις ἡμῶν ἀπορρέουσι. Διότι εἶναι φανερόν, ὅτι, ἀφ' οὗ ὑπάρχουσι ἠθικοὶ λογισμοί, πρέπει νὰ ὑπάρχωσι καὶ ἠθικαὶ ἀρχαὶ πρῶται, γενικαί, οἷοθεν ἐναργεῖς. Ἐκ τῶν ἀρχῶν τούτων δύναται τις νὰ ἐξαγάγῃ συνθετικῶς ὅλους τοὺς μερικοὺς κανόνας τῆς διαγωγῆς, καὶ εἰς αὐτὰς ἀνάγονται ἀναλυτικῶς ὅλα τὰ καθήκοντα καὶ ὅλας αἱ ἀρεταὶ κατὰ μέρος. Καὶ ταῦτα μὲν ἀληθεύουσι περὶ πάσης ἐπιστήμης.

Αἱ δὲ ἠθικαὶ κρίσεις τοῦτο ἔχουσιν ἴδιον, ὅτι παρακολουθοῦνται ὑπὸ συγκινήσεως ἢ πάθους εὐνοϊκοῦ ἢ δυσμενοῦς, ὑπὸ ἡδονῆς ἢ λύπης. Ἡ εὐνοία καὶ ἡ ὑπόληψις ἔχει μόνον δίδονται διὰ τινος φυσικῆς κλίσεως εἰς τὴν ἠθικότητα, ἀλλὰ προσέτι φαίνονται νομίμως εἰς αὐτὴν ὀφειλόμεναι, καθὼς εἰς τὴν ἀνηθικότητα φαίνονται νομίμως ἀποδιδόμεναι ἢ ἀποστροφή, ἢ ἀπέχθεια καὶ ἡ ἀγανάκτησις. Πᾶσαι δὲ αἱ ἐργασίαι τῆς ἠθικῆς αἰσθήσεως ἀνάγονται εἰς τὰς τρεῖς ἀκολουθούς· α. κρίσιν ἀνέκκλητον περὶ τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ ἀδιαφόρου· β'. κατὰ συνέπειαν τοιαύτης κρίσεως, ἐπιδοκιμασίαν τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἀποδοκιμασίαν τοῦ κακοῦ· γ'. πάθη ἡδονῆς ἢ λύπης διεγειρόμενα ἐν ἡμῖν, καθὼς τύχη νὰ κρίνωμεν τὰς πράξεις ἀγαθὰς ἢ κακάς.

Ἀναπτύξας οὕτω τὴν ἔννοιαν τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ἠθικὴν κρίσιν, μεταβαίνει ὁ Πείδης εἰς τὸ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὑπάρχει ἐν ἡμῖν ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, καὶ ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα τὸ ποιητικὸν αἶτιον τῶν πράξεών μας.

Πάν ὅτι ἀρχίζει νὰ ὑπάρχη, λέγει οὗτος, (Δοκίμ. Δ'. κεφ.β.) ἔχει ἀναγκαιῶς αἰτίον τι ἰκανόν τι νὰ τῷ δώσῃ τὸ εἶναι. Τοῦτο αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ πάσης ἀλλοιώσεως. Ἡ ἀρχὴ αὕτη φανεροῦται τόσον ἐνώρως ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ, εἶναι τόσον καθολικὴ καὶ τόσον βαθέως ἐρριζωμένη εἰς τὴν φύσιν μας, ὥστε ὁ τολμηρότερος σκεπτισμὸς δὲν δύναται νὰ τὴν ἐκριζώσῃ· ἢ εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ πίστις ἐπ' αὐτῆς στηρίζεται· κατὰ πᾶσαν ὥραν, κατὰ πᾶσαν στιγμὴν τῆς ζωῆς κυβερνᾷ τὴν διαγωγὴν μας· ἐξ αὐτῆς προέρχεται ὅτι, ἀλλοιομένου τινὸς πράγματος, πιστεύομεν ἢ ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ ποιητικὸν αἰτίον τῆς ἀλλοιώσεως ταύτης, ἢ ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα ἄλλου τινὸς αἰτίου, καὶ ἐξ αὐτῆς πηγάζουσιν αἱ ἔννοιαι τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου, τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, τῆς παραγωγικῆς τοῦ ἀποτελέσματος δυνάμεως κτλ.

Παρὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην, καὶ ἑτέρα τις ἀναφαίνεται λίαν ἐνώρως ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι, ὅτι δηλ. ἡμεῖς αὐτοὶ εἴμεθα τὸ ποιητικὸν αἰτίον τῶν ἐσκεμμένων καὶ ἐκουσίων πράξεών μας, καθότι ἡ συνείδησις μαρτυρεῖ ὅτι πρὸς παραγωγὴν ἀποτελεσμάτων τινῶν, ἡμεῖς κάμνομεν ἐξάσκησιν δυνάμεως ἐνίοτε ἐπίπονον. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ὁποίας ἔχομεν ἰδέας ποιητικοῦ τινος αἰτίου, ἴσως δὲ καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς πεποιθήσεως πρὸς πᾶσαν ἀλλοίωσιν εἶναι ἀναγκαιὸν ἐν αἰτίον.

Τεθείσης λοιπὸν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν πρώτων τῆς ἠθικῆς ἀρχῶν, καθὸ ἀμέσων ὑπαγορεύσεων τῆς ἠθικῆς δυνάμεως ἢ τῆς ἠθικῆς αἰσθήσεως, ἄλλο δὲν μένει εἰμὴ νὰ ἀριθμῆσωμεν, νὰ κατατάξωμεν καὶ νὰ ἀναγάγωμεν τὰς ἀρχὰς ταύτας, διότι πᾶν τὸ πιστευόμενον ἢ εἶναι ἀρχὴ πρώτη, ἢ συνέπεια· καὶ εἰ μὲν τὸ δεύτερον πρέπει νὰ προστρέξωμεν εἰς τὴν λογικὴν, εἰ δὲ τὸ πρῶτον, εἰς τὸν κοινὸν νοῦν, καὶ ὡς πρὸς τὰ σημεῖα, δι' ὧν ἀναγνωρίζονται τοῦ κοινοῦ νοῦς αἱ ἀποφάσεις, πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἐν τῷ δ'. κεφ.κλ. τοῦ ε'. Δοκίμ. περιλαμβανόμενα. Καὶ αἱ μὲν πρῶται ἀρχαὶ πρέπει νὰ ἦναι οἴκοθεν ἐναργεῖς καί, ἐπὶ τῶν ἠθικῶν, ἀνάγονται ἢ εἰς τὴν ἀρετὴν ἐν γένει, ἢ εἰς τὰς μερικὰς ἀρετάς, ἢ εἰς τὰς συγκρούσεις, αἰτινες κατὰ τὸ φαινόμενον μεταξὺ διαφόρων ἀρετῶν ἀναφύονται. Ὁ δὲ ἡμέτερος φιλόσοφος, χωρὶς νὰ διισχυρίζεται ὅτι κάμνει πλήρη αὐτῶν ἀπαρίθμησιν, νομίζει ὅτι δύναται νὰ συγκαταλεχθῶσιν ἀπὸ τὴν πρώτην κατηγορίαν αἱ ἐξῆς (1).

(1) Δοκ. Δ'. κεφ. δ.

α. Ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διαγωγῇ ἔργα τινὰ ἀξία ἐπιδοκιμασίας καὶ ἐπαίνου, καὶ ἄλλα ψόγου καὶ τιμωρίας, ἀμφότερα δὲ κατὰ διαφόρους βαθμοὺς.

β'. Πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι ἐκαύσιον, δὲν εἶναι ἀξίον οὔτε ψόγου οὔτε ἠθικῆς ἐπιδοκιμασίας.

γ'. Πᾶν ὅ,τι πηγάζει ἐξ ἀνυπερβλήτου ἀνάγκης, δύναται μὲν νὰ ἦναι εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον, ὠφέλιμον ἢ ἐπιβλαβές, ἀλλ' οὐδέποτε ὑποκείμενον ψόγου ἢ ἠθικῆς ἐπιδοκιμασίας.

δ'. Πταίει τις παραλείπων τὰ δεόντα ἢ ποιῶν τὰ μὴ δεόντα.

ε'. Δὲν πρέπει νὰ ἀμελῶμεν οὐδὲν τῶν ἐφ' ἡμῖν μέσων ἵνα γνωρίσωμεν τὸ καθήκον, καὶ ἰδοῦν τινὰ τῶν μέσων τούτων· νὰ προσέχωμεν ὅσον δυνάμεθα σοβαρῶς εἰς τὴν ἠθικὴν μας ἐκπαίδευσιν· νὰ παρατηρῶμεν τί ἐπιδοκιμάζομεν καὶ τί ἀποδοκιμάζομεν ἐν τῇ διαγωγῇ τῶν σωζόντων μὲ ἡμᾶς, ὅσον καὶ ἐκείνων τῶν ὁποίων τὰ ἔργα μᾶς ἀναφέρει ἡ ἱστορία· νὰ σκεπτόμεθα συχνά, ὅτε τὸ λογικόν μας εἶναι ἡσυχον καὶ ἡ καρδία παντὸς πάθους ἐλευθέρη, περὶ τῶν περιστάσεων τῆς παρελθούσης ἡμῶν διαγωγῆς, ἵνα διακρίνωμεν τὸ ὅποιον ἐκάμαμεν ἀγαθὸν ἢ κακόν, ζητοῦντες ἐν ταύτῳ πῶς ἠδυνάμεθα κάλλιον νὰ πορευθῶμεν· νὰ σκεπτόμεθα ἀμερολήπτως περὶ τῆς μελλούσης ἡμῶν διαγωγῆς, ἐκτιμῶντες, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ τὰς προΐδωμεν, τὰς ὁποίας μέλλομεν νὰ ἀπαντήσωμεν ἀφορμὰς τοῦ εὖ πράττειν καὶ τοὺς πρὸς τὸ κακὸν πειρασμοὺς· τελευταίον, νὰ ἔχωμεν πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἀληθεστάτην ταύτην ἀρχήν, ὅτι ἐπειδὴ ἡ ἀρετὴ ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ τοῦ ἀνθρώπου ἀξιοπρέπειαν καὶ δόξαν, ἡ γνῶσις τοῦ καθήκοντος εἶναι δι' ἕκαστον ἐξ ἡμῶν κατὰ πάσας τοῦ βίου τὰς περιπετείας ἡ πρώτη καὶ ἡ σημαντικωτάτη τῶν γνώσεων.

ς'. Ἀφ' οὗ ἀπαξ γνωρίσωμεν τὸ καθήκον, ἡ σπουδαιοτέρα ἀσχολία μας πρέπει νὰ ἦναι ἡ ἐκτέλεσις αὐτοῦ καὶ ἡ ἰσχυροποίησις τῆς ψυχῆς μας κατὰ τῶν πειρασμῶν τῶν δυναμένων νὰ τὴν ἀποπλανήσωσι. Τὰ δὲ πρὸς τοῦτο μέσα εἶναι· νὰ διατηρῶμεν ἐν ἡμῖν ζωηρὸν καὶ διηνεκὲς αἴσθημα τοῦ κάλλους τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ αἰσχους· τῆς κακίας, τῆς ἐνεστώσης εὐδαιμονίας καὶ τῶν μελλουσῶν ἀμοιβῶν, τὰς ὁποίας μᾶς ἐγγυᾶται ἡ πρώτη, καὶ τῶν ἐν τῷ παρόντι βίῳ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἀθλιωτάτων συνεπειῶν τῆς δευτέρας· νὰ ἔχωμεν πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ ὠραιότερα παραδείγματα τῆς ἀρετῆς, ὅσα μᾶς παρουσιάζει ἡ ἱστορία καὶ ὁ κόσμος ἐν ᾧ ζῶμεν· νὰ ἀποκτῶμεν καὶ νὰ ἐνδυναμῶμεν ἐν ἡμῖν τὴν διττὴν ἐξ ὑ τοῦ νὰ καθυποβάλλωμεν τὰ πάθη εἰς τὴν ἡγεμονίαν τοῦ λόγου, καὶ τοῦ νὰ μένωμεν ἀκαταπτοι εἰς ὅ,τι ἀποφασίσωμεν περὶ τῆς διαγωγῆς ἡμῶν· νὰ ἀποφεύγωμεν τέλος πάντων τὰς ἀφορμὰς τοῦ κακοῦ, ὅσας δυνάμεθα νὰ φύγωμεν χωρὶς

νά φανῶμεν μικρόψυχοι, καὶ ὅταν ἐπέλθῃ ἡ ὄρα τοῦ πειρασμοῦ, νά επικαλώμεθα τοῦ δημιουργήσαντος ἡμᾶς Θεοῦ τὴν ἀντίληψιν.

Μετὰ τὰς γενικωτέρας ἀρχὰς ταύτας, προβαίνει ὁ Ῥεῖδης νά ἐνδείξῃ ἄλλας τινὰς γενικὰς μὲν καὶ αὐτάς, ἀλλ' ἥττον σημαντικὰς, καὶ εἶναι αἱ τοῦ δευτέρου εἶδους.

α'. Ὀφείλομεν νά προτιμῶμεν τὸ μείζον ἀγαθόν, καίτοι ἀπώτερον, τοῦ μικροτέρου, καὶ τοῦ μείζονος κακοῦ τὸ μικρότερον. Εἶναι δὲ αὕτη καὶ ἀρετῆς καὶ ὀρθῶς ἐννοουμένου συμφέροντος ἀρχή, τὴν ὁποίαν δὲν πρέπει νά ἀμελήσωσιν οἱ ἠθικολόγοι.

β'. Ὀφείλομεν νά συμμορφώμεν τὴν διαγωγὴν μας πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς φύσεως, οἷοι ἀποκαλύπτονται ἐν τῇ συστάσει τοῦ ἡμετέρου ὄντος. Ἡ ἐν ἡμῖν δύναμις, ἡ καλουμένη συνείδησις, εἶναι ὁ ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ἐγγεγραμμένος νόμος τοῦ Θεοῦ· καὶ ὅστις τὸν παραβιάζει, ἐνεργεῖ κατὰ τῆς ἰδίας φύσεως καὶ τιμωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ.

γ'. Οὐδεὶς χάριν ἑαυτοῦ μόνου ἐτέθη εἰς τὸν κόσμον. Ὅθεν ἕκαστος ὀφείλει νά θεωρῇ ἑαυτὸν ὡς μέλος τῆς μεγάλης τῶν ἀνθρώπου κοινωνίας καὶ τῶν ὑπαλλήλων κοινωνιῶν εἰς τὰς ὁποίας μερικώτερον ἀνήκει, οἷαι ἡ οἰκογένεια, οἱ φίλοι, ἡ ἐπαρχία, ἡ πατρίς, καὶ νά εὐργετῇ αὐτάς ὅσον δύναται.

δ'. Ὀφείλομεν νά πράττωμεν πρὸς τοὺς ἄλλους καθὼς κρίνομεν ὅτι ὄφειλον νά πράττωσιν αὐτοὶ πρὸς ἡμᾶς, ἐὰν εὐρίσκοντο εἰς τὴν θέσιν μας καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ἰδικήν των· ἢ, γενικώτερον, ὀφείλομεν νά πράττωμεν ὅ,τι ἐγκρίνομεν, καὶ ν' ἀποφεύγωμεν, ὅ,τι κατακρίνομεν εἰς τοὺς ἄλλους, ὅταν αἱ περιστάσεις ἦναι αἱ αὐταί. Ὁ κανὼν οὗτος στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐσότητος, καὶ περιλαμβάνει πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς κανόνας τῆς δικαιοσύνης.

ε'. Πρὸς τὸν πιστεύοντα εἰς τὴν ὑπαρξίν τῆς τελειότητος καὶ τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, ἡ ὑποχρέωσις νά τιμᾷ αὐτὸν καὶ νά τὸν ὑπακούῃ εἶναι ἀμέσως ἐναργής.

Καὶ αὗται μὲν εἶναι τῆς δευτέρας κλάσεως αἱ ἀρχαί.

Ἡ δὲ τρίτη κλάσις τῶν ἠθικῶν ἀξιωμάτων περιλαμβάνει τὰ προσδιορίζοντα ποῖαν μεταξὺ δύο ἀρετῶν ὀφείλομεν νά προτιμῶμεν, ὅταν φαίνεται ὅτι ὑπάρχει ἐναντιότης μεταξὺ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἐπιτασσομένων πράξεων.

Ἐὰν αἱ διάφοροι ἀρεταὶ θεωρηθῶσι μόνον ὡς κλίσεις τοῦ πνεύματος, ἢ ἀποφάσεις τῆς βουλῆς νά πράττωμεν συμφώνως πρὸς τινὰ γενικὸν κανόνα, δὲν δύναται νά ὑπάρχῃ μεταξὺ αὐτῶν οὐδεμία ἀντίθεσις, καθότι συνιστῶσι κανόνα διαγωγῆς ὁμοιόμορφον καὶ συνεπῆ. Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν κατὰ μέρος πράξεων, ὅσας αἱ διάφοροι ἀρεταὶ

ἤθελον ἐπιτάξει, ἢ ἀντίθεσις εἶναι δυνατή. Π. χ. ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος δύναται νὰ ἦναι ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ γενναῖος, εὐγνώμων καὶ δίκαιος· αἱ κλίσεις αὐταὶ ὅχι μόνον δὲν ἀντιφάσκουσι πρὸς ἀλλήλας, ἀλλὰ μάλιστα ἐνδυναμώνονται ἀμοιβαίως· ἀλλὰ δυνατόν, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, νὰ μᾶς ἀπαγορεύῃ ἡ δικαιοσύνη ὅ,τι ἡ γενναιότης καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη ὑπαγορεύουσιν. Ἐπὶ τοιαύτης περιπτώσεως εἶναι φανερόν ὅτι ἡ γενναιότης πρέπει νὰ ὑποχωρῇ ἐνώπιον τῆς εὐγνωμοσύνης, καὶ ἀμφότεραι ἐνώπιον τῆς δικαιοσύνης. Ὡσαύτως, ἡ πρὸς τοὺς μὴ πάσχοντας εὐποιία ὑποχωρεῖ ἐνώπιον τοῦ πρὸς τοὺς πάσχοντας οἴκτου, καὶ ἐνώπιον τῆς προσευχῆς ἢ ἀγαθοεργίας· καὶ ἐν γένει εἶναι φανερόν, ὅτι διαφόρων πράξεων προκειμένων, πρέπει νὰ ὑποχωρῶσι αἱ προσερχόμεναι ἐκ τῆς τελειότερας ἀρετῆς καὶ ἔχουσαι μείζονα ἐσωτερικὴν ἀξίαν.

Συντελέσας οὕτω τῶν πρώτων τῆς ἠθικῆς ἀρχῶν τὸν κατάλογον, ὁ Πείδης προσθέτει τὴν ἐξῆς παρατήρησιν: Πᾶσαι αἱ μέγροι τοῦδε ἀπαριθμηθεῖσαι ἀλήθειαι καλοῦνται ἀρχαὶ πρῶται διότι φαίνονται ἔχουσαι τὴν ἐνδράκτον καὶ ἀκαταμάχητον ἐκείνην ἐνέργειαν, ἣτις χαρακτηρίζει τοιαύτας ἀρχάς. Καὶ ἴσως δύναται τις νὰ ἐξαιρέσῃ τινὰς ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἀνάγονται εἰς ἄλλας ἐναργεστέρας. Ἐπ' αὐτῶν, στηρίζονται πάντες οἱ ἠθικοὶ τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων συλλογισμοί, καὶ ὅσω προβαίνει ἡ ἠθικὴ ἀνάπτυξις, τόσω περισσότερον γνωρίζομεν τὴν θεμελιώδη αὐτῶν ἐνέργειαν.

Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι τὸ περὶ ἐμφύτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν σύστημα τοῦ Πείδου, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐκθέσωμεν συντομώτερον, καὶ τοῦ ὁποίου τὰς ἰδέας μᾶλλον ἢ ἥττον παρεδέχθησαν καὶ ἀνέπτυξαν ἐν μὲν τῇ Σικωτίᾳ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ, ἐν δὲ τῇ Γαλλίᾳ ὁ Ροῦεκαλλάρδος, ὁ Κουστίνος, ὁ Ἰουφροᾶς καὶ σύμπασα ἡ καθ' ἡμᾶς ἐκλεκτικὴ σχολή. Μένει δὲ τῶρα νὰ καθυποβάλωμεν καὶ περὶ τούτου ὀλίγας τινὰς παρατηρήσεις.